

Dominika Janus
(Uniwersytet Gdański)

NEKROLOG W SŁUŻBIE PROPAGANDY

1. WPROWADZENIE

Niemiecka badaczka enerdowskich tekstów instytucjonalnych z oficjalnego obiegu Ulla Fix stwierdza, że teksty te zazwyczaj trudno od siebie odróżnić, mimo że należą do różnych gatunków, gdyż w większości składają się one ze stałych, powtarzających się formuł [Fix 1994, 140; 2013, 39]. Powtarzalność ta prowadzi z kolei do rytualności tychże tekstów mającej na celu potwierdzanie przyjętych socjalistycznych wartości oraz integrację z socjalistycznym społeczeństwem [Fix 1994, 143–144; Strasdas 1998, 373]. Píše o tym również Jerzy Bralczyk [2001, 46], próbujący uchwycić specyfikę peerelowskich tekstów propagandowych (TP) z lat siedemdziesiątych XX wieku:

Przy analizie TP odnosi się wrażenie obcowania z pewnym szczególnym zwyczajem, polegającym jeżeli nie na powielaniu wciąż tego samego wzorca tekstu, to w każdym razie na stałym respektowaniu reguł, w myśl których wypowiedzi muszą być sformułowane. Nasuwają się tu analogie do tekstów ceremonialnych i liturgicznych, które, by były ważne, muszą zawierać tylko z góry określone sformułowania, a użycie pewnych zakazanych wyrażen może spowodować nieważność (...), jeśli nie poważniejsze konsekwencje.

Wymienieni badacze koncentrują swoje refleksje wokół tekstów *stricte* propagandowych, tematyzujących głównie kwestie polityczne. Okazuje się jednak, że do kręgu tekstów w służbie PRL i NRD włączyć można również nekrologi, pełniące jak wszystkie inne gatunki prasowe funkcję rytualną i służące przez to – w sposób mniej bezpośredni niż typowe teksty propagandowe – socjalistycznemu państwu i jego ideologii.

Przedmiotem badań są więc polskie i niemieckie nekrologi prasowe wyekscerpowane z „Trybuny Ludu” (dalej jako TL) i „Neues Deutschland” (ND), gazet codziennych będących organami odpowiednio Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i Komitetu Centralnego Socjalistycznej Partii Jedności Niemiec (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*). Analizie poddano 135 nekrologów (50 pochodzących z TL i 85 z ND), uwzględniając numery z marca 1980 roku. Jeśli chodzi o typ

nekrologów, wzięto pod uwagę najpopularniejszą w tym okresie formę klasyczną o funkcji inseratowo-informacyjnej¹ oraz nekrologi mieszane² (najczęściej informacyjno-kondolencyjne).

2. INSTRUMENTY SŁUŻĄCE RYTUALNOŚCI

Analizując nekrologi wyekscerpowane z TL i ND, można w nich dostrzec następujące instrumenty służące rytualności: strukturę tekstu, stałe formuły, wyrazy kluczowe, odniesienia do przeszłości i terażniejszości, przymiotniki, pełne tytuły.

2.1. Struktura nekrologu

Doreen Strasdas [1998, 378] stwierdza, że odstępianie od wzorca i jakakolwiek kreatywność były dla socjalistycznych dziennikarzy tabu. Zachowanie ściśle określonej struktury tekstu można również zauważyć w wypadku analizowanych polskich i niemieckich nekrologów, które znacznie bardziej niż współczesne teksty w czarnej ramce (również wykazujące w większości wypadków wysoki stopień zestandaryzowania) podlegają schematyzacji. Czytając je, odnosi się wrażenie realizowania przez ich autorów wciąż tego samego wzorca przez wypełnianie schematu zmodyfikowanymi danymi.

Przykład z TL:

W dniu 1 marca 1980 r. zmarł tow. X.Y.³ przewodniczący Rady Zakładowej Urzędu Ministra Handlu Wewnętrznego i Usług, zasłużony działacz polityczny i społeczny, kombatan II wojny światowej. Odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Krzyżem Walecznych, Krzyżem Partyzanckim oraz wielu innymi. W zmarłym resort traci cenionego pracownika, ofiarnego i niezwykle wrażliwego na sprawy ludzkie działacza. Cześć jego pamięci! MINISTER HANDLU WEWNĘTRZNEGO I USŁUG.

W analizowanym nekrologu, ale również w większości pozostałych przykładów z TL, odnotować można obecność następujących elementów mikrostrukturalnych: zawierające formułę inicjalną zawiadomienie o śmierci wraz z jej datą, imię i nazwisko zmarłego (poprzedzone skrótem *tow.* i fakultatywnie tytułem naukowym), charakterystyka zmarłego ze szczególnym uwzględnieniem pełnionych funkcji zawodowych i społecznych oraz otrzymanych odznaczeń, zaakcentowanie poniesionej straty (fakultatywnie), kondolencje (fakultatywnie), formuła finalna, dane nadawcy, informacja o pogrzebie (fakultatywnie). W związku z tym, że

¹ Por. podział na nekrologi klasyczne, kondolencyjne, rocznicowe i nekrologi-podziękowania według Jacka Kolbuszewskiego [1997, 196–197].

² Por. podział Ewy Kaptur [2008].

³ Imiona i nazwiska zmarłych zastąpiono konsekwentnie kryptonimem X.Y. (z wyjątkiem personaliów osób publicznie znanych).

polskie nekrologi socjalistyczne są bez wyjątków nekrologami instytucjonalnymi, a nie prywatnymi, ten ostatni element pojawia się dość rzadko, tzn. w 28% zbadanych tekstów. Do rzadkości należy też składanie kondolencji rodzinie zmarłego (8%).

Przykład z ND:

Am 15 Februar 1980 starb im Alter von 83 Jahren nach langer, mit Geduld ertragener Krankheit unser ehemaliger verdienstvoller Mitarbeiter Genosse Hauptmann a. D. X.Y. Träger des Vaterländischen Verdienstordens in Silber, des Ordens „Banner der Arbeit“, der Medaille „Kämpfer gegen den Faschismus 1933 bis 1945“ und anderer staatlicher und gesellschaftlicher Auszeichnungen. Mit ihm verlieren wir einen vorbildlichen und unermüdlichen Kämpfer gegen den Faschismus, der aufopferungsvoll und selbstlos seine Kraft für die Festigung und Stärkung der DDR einsetzte. Wir werden sein Andenken stets in Ehren halten. Präsidium der Volkspolizei Berlin SED-Grundorganisation Der Präsident. Die Trauerfeier mit Urnenbeisetzung findet am 11. März 1980 um 9.00 Uhr auf dem Zentralfriedhof Berlin-Friedrichsfelde statt.

Nekrologi z ND wykazują następującą strukturę: zawierające formułę inicjalną zawiadomienie o śmierci wraz z jej datą i/lub podaniem wieku zmarłego, imię i nazwisko zmarłego (poprzedzone najczęściej określeniem *Genosse / Genossin*), charakterystyka zmarłego ze szczególnym uwzględnieniem pełnionych funkcji zawodowych i społecznych oraz otrzymanych odznaczeń, zaakcentowanie poniesionej straty (fakultatywnie), formuła finalna, dane nadawcy (rzadko wraz z adresem domu żałoby i datą), informacja o pogrzebie (fakultatywnie). Ten ostatni element pojawia się w 45% niemieckich nekrologów, na co wpływ może mieć również fakt, że teksty te mają nie tylko instytucjonalny, ale również prywatny charakter. Wydaje się poza tym, że nadawcy niemieckich nekrologów są bardziej nastawieni na informowanie nie tylko o zgonie, ale również o towarzyszących mu uroczystościach pogrzebowych.

2.2. Stałe formuły

Wrażenie czytania wciąż tego samego tekstu przy obcowaniu z peerelewskimi i enerdownskimi nekrologami wynika nie tylko z tego, że mają one tę samą strukturę, ale również z tego, że ich szkielet wypełniany jest wciąż tymi samymi formułami. U. Fix [1994, 144] mówi w tym kontekście o formułach rytualnych reprezentujących typ wyróżnionych przez Wolfganga Fleischera frazeoszablonów, a więc „struktur syntaktycznych (...), których wypełnienie leksykalne jest zmienne i które wykazują pewien rodzaj idiomatyczności składniowej” [Fleischer 1982, 136; cyt. za: Fix 1994, 144–145; tłum. D.J.]. Ich wyróżnikiem jest to, że są one związane z określonym obszarem komunikacyjnym, spełniają funkcję rytualną i są zjawiskiem historycznie krótkotrwałym [Fix 1994, 151]. Również J. Bralczyk [2001, 50–52] traktuje rytualność frazeologii jako wyznacznik tekstów propagandowych, nazywając występujące w nich frazeologizmy stylowe, a więc utrwalone w jakiejś stylowej odmianie języka, frazeologi-

zmami propagandowymi. Połączenia te różnią się od typowych frazeologizmów tym, że nie muszą spełniać określonych warunków, takich jak nieregularność semantyczna. Wykazują one natomiast dużą frekwencję w danym typie tekstów, mają dużą zdolność zwracania uwagi i są łatwo rozpoznawalne – zarówno przez nadawców, jak i odbiorców określonego typu tekstów – jako jego znane i względnie stałe elementy.

W wyekscerpowanych z TL i ND nekrologach mamy do czynienia z dwoma rodzajami frazeologizmów. Z jednej strony są to zauważone przez U. Fix frazeoszablony, a więc połączenia wyrazowe realizujące ten sam schemat, ale wypełnione zmiennym tworzywem leksykalnym:

- formy podwójne (bardzo liczne zarówno w materiale polskim, jak i niemieckim; stosowane do wywołania efektu emfazy służą uzyskaniu wrażenia stabilności oraz bezpieczeństwa, por. [Fix 1994, 149]): *prawy, szlachetny człowiek; odznaczenia państwowe i resortowe; działacz partyjny i społeczny; polska kultura i sztuka; działalność twórcza i społeczna; polski i światowy ruch pokoju; wielki patriota i humanista; spółdzielczość rolnicza i mieszkaniowa; wieloletni, zasłużony pracownik / langjähriger verdienstvoller Mitarbeiter; staatliche und gesellschaftliche Auszeichnungen; ein arbeitsreiches und erfülltes Leben; seine ganze Kraft und sein Können; ein vorbildlicher und unermüdlicher Kämpfer gegen den Faschismus; Forscher und Lehrer; große Achtung und Anerkennung; Frieden und Sozialismus; [hat] gelebt und gekämpft.*
- formy potrójne (mniej liczne): *działacz partyjny, społeczny i samorządowy; działalność zawodowa, polityczna i społeczna / ein vorbildlicher, pflichtbewußter und immer einsatzbereiter Mitarbeiter; Pflichtbewußtsein, Zuverlässigkeit und hohe Einsatzbereitschaft.*
- formuły ‘pozyskiwania’ (niem. *Vereinnahmensformeln*) typu *nasz / unser⁴ + argument osobowy lub abstrakt* (tylko w materiale niemieckim): *unser langjähriger verdienstvoller Mitarbeiter; unsere Republik; unser Schutz- und Sicherheitsorgan; unser Betrieb; unser langjähriger Betriebsdirektor; unsere Deutsche Demokratische Republik; unser sozialistischer Staat; unser sozialistischer Arbeiter-und-Bauern-Staat; unser Kollektiv; unsere Partei.*

Z drugiej strony dla nekrologów z czasów PRL i NRD charakterystyczne są stałe połączenia wyrazowe pojawiające się jako sygnały poszczególnych elementów mikrostrukturalnych:

- formuły inicjalnej – w materiale polskim mamy do czynienia niemalże w 100% (jedyne odstępstwo dotyczy nekrologu tragicznie zmarłego) z formułą: *W dniu (...) zmarł(a) X.Y.*; niemieckie nekrologi wykazują

⁴ O roli zaimka *nasz* w tekstach propagandowych J. Bralczyk [2001, 140] pisze następująco: „*Nasz* identyfikuje desygnat wyrazu określanego jako taki, z którym odbiorca solidaryzować się powinien – i oczywiście również podkreśla wspólność interesów i odczuć nadawcy i odbiorcy”.

większą wariantywność: formuła *Am (...) starb / ist gestorben X.Y.* pojawia się w 73% nekrologów; inne formuły inicjalne: *Am (...) entriß uns der Tod X.Y.*; *Am (...) wurde X.Y. aus seinem Leben gerissen*; *Wir trauern um X.Y.*; *Am (...) ist X.Y. von uns gegangen*; *Am (...) verschied X.Y.*; *Am (...) schloß X.Y. für immer die Augen*; *Der Tod hat X.Y. aus unserer Mitte gerissen*; *Am (...) entschlief X.Y.*; *Wir nehmen Abschied von X.Y.*; *Wir haben Kenntnis genommen vom plötzlichen Ableben des X.Y.*; *Wir geben Kenntnis vom plötzlichen Tod des X.Y.*;

- formuły odnoszącej się do zaakcentowania poniesionej straty – w materiale polskim formuła ta opiera się na schemacie składniowym: *W zmarłym tracimy / coś traci...*, np.: *W Zmarłym tracimy prawego, szlachetnego człowieka, działacza partyjnego i społecznego*; *W Zmarłym resort traci cenionego pracownika, ofiarnego i niezwykle wrażliwego na sprawy ludzkie działacza*. W materiale niemieckim formuła ta wygląda następująco: *Mit ihm / ihr verlieren wir...* (rzadziej bez inwersji: *Wir verlieren mit ihm / mit ihr...*), np.: *Mit ihm verlieren wir einen vorbildlichen, pflichtbewußten und immer einsatzbereiten Mitarbeiter*; *Mit ihr verlieren wir eine stets pflichtbewußte und einsatzbereite Genossin*; *Wir verlieren mit ihm einen aufrechten Kampfgefährten und streitbaren Wissenschaftler*;
- formuły finalnej – w materiale polskim występuje najczęściej fraza *Cześć Jego / Jej pamięci!*; inne pojawiają się rzadko, np.: *Pamięć o Nim na zawsze pozostanie wśród nas*; *Pamięć o Nim na zawsze zostanie w naszych sercach*; *Pozostanie zawsze w naszej pamięci*. W 54% niemieckich nekrologów pojawia się jedna z charakterystycznych dla tekstów instytucjonalnych analogicznych fraz: *Wir werden ihm / ihr stets ein ehrendes Andenken bewahren*; *Sein / Ihr Andenken werden wir stets in Ehren halten*; *Wir werden sein / ihr Andenken in Ehren behalten*; *Wir werden ihm / ihr stets ein ehrendes Gedenken bewahren*. W tekstach prywatnych formuły finalne wyglądają inaczej: *In stiller Trauer und Dankbarkeit*; *In tiefer Trauer*; *In stiller Trauer*; *In schmerzlicher Trauer*; *In Trauer*; *In stillem Gedenken*; *In tiefem Schmerz*; *In tiefem Leid*; *Im Namen aller Angehörigen*; *Im Namen der Hinterbliebenen*; *Im Namen der Geschwister*.

2.3. Wyrazy klucze

Potwierdzeniu socjalistycznych wartości i wzmocnieniu poczucia stabilności służą obok formuł rytualnych pojawiające się w nekrologach – podobnie jak w typowych tekstach propagandowych – liczne wyrazy klucze. Wyraz klucz (niem. *Schlüsselwort*, *Schlagwort*) rozumiany jako „zwięzły, wartościujący, często stereotypowy, wywołujący konotacje wyraz lub związek wyrazowy, który jest obecny w oficjalnym dyskursie i ma wysoki stopień rozpoznawalności” [Glück 2010, 588; tłum. D.J.] jest jednym z najbardziej charakterystycznych cech języka polityki [Dieck-

mann 1969, 101]. Walery Pisarek mówi tu o słowach sztandarowych, które „z racji swojej wartości denotacyjnej i konotacyjnej, a zwłaszcza emotywnej, nadają się na sztandary i transparenty, a więc do roli *x* lub *y* w strukturach typu *Niech żyje x! Precz z y!*” [Pisarek 2002, 7]. Okazuje się, że w czasach PRL i NRD słowa te przekroczyły granice tekstów *stricte* politycznych i można je odnaleźć również w tekstach w czarnej ramce. Właśnie z powodu obecności licznych wyrazów kluczy Adrian Haus [2007, 71] nazywa niemieckie nekrologi sprzed 1989 roku nekrologami kluczami (niem. *Schlüsselanzeigen*), mając na myśli teksty funeralne odarte z ich prymarnie prywatnego charakteru, silnie upolitycznione, służące wzmocnieniu socjalistycznej ideologii.

W analizowanym materiale odnotować można zarówno wyrazy klucze nazywające osoby zmarłe i nobilitujące je w ten sposób do miana wzorowych obywateli PRL i NRD oraz typowe słowa sztandarowe nazywające idee i programy polityczne:⁵

- wybrane wyrazy klucze określające idealnego obywatela i zakres jego działalności – *towarzysz; działacz; członek PZPR; członek PPR; członek KPP; Budowniczy Polski Ludowej; weteran ruchu robotniczego; działalność społeczna; działalność polityczna; działalność rewolucyjna; działalność zawodowa; działalność partyjna; działalność obywatelska / Genosse / Genossin; Aktivist(in) [der sozialistischen Arbeit]; Kamerad(in); VdN-Kamerad(in); Kommunist(in); Kämpfer gegen den Faschismus; Parteiveteran [und Gewerkschaftsveteran]; Kampfgefährte; Kraft; Einsatzbereitschaft; Hingabe; Pflichtbewußtsein; Parteiverbundenheit;*
- wybrane wyrazy klucze odnoszące się do idei i programów politycznych: *rozwój; patriotyzm; pokój; przyjaźń narodów / Entwicklung; Stärkung; Sozialismus; Kollektiv; Frieden.*

2.4. Odniesienia do historii i do współczesności

Wyrazy klucze można – za D. Strasdas [1998, 383–385] – podzielić na te odnoszące się do przeszłości, do teraźniejszości i do przyszłości. Te pierwsze służą w nekrologach potwierdzaniu wartości przez odnoszenie się do wydarzeń i faktów historycznych, które przyczyniły się do rozwoju socjalizmu i komunizmu. Jeżeli chodzi o słowa sztandarowe nawiązujące do aktualnych kwestii, nie mają one dla odbiorcy wartości czegoś nowego czy zaskakującego, gdyż są mu dobrze znane, ich rola polega jedynie na utrwalaniu obowiązującego *status quo*. Wyrazy klucze odnoszące się do budowania socjalistycznej przyszłości z oczywistych względów w nekrologach nie występują.

⁵ Przy rozszyfrowaniu wielu wyrazów kluczy z niemieckiego obszaru językowego, na które w tym artykule brak miejsca, niezwykle pomocny jest słownik Birgit Wolf *Sprache in der DDR. Ein Wörterbuch* [2000].

W zgromadzonym materiale z TL wymienić można cytaty podkreślające wysoką wartość przynależności do partii socjalistycznych i komunistycznych, zarówno tych historycznych, jak i współczesnych mających monopol władzy w PRL i NRD: *W dniu 6 marca 1980 roku zmarł tow. X.Y. członek Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. W okresie międzywojennym aktywny sympatyk KPP, po wyzwoleniu zasłużony działacz PPR.; W dniu 7 marca 1980 roku zmarła tow. X.Y. członek Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, zasłużony weteran ruchu robotniczego. W latach 1907–1918 należała do PPS-Lewicy, a od 1920 r. do 1938 r. była członkiem KPP. W okresie okupacji członek PPR. Po wyzwoleniu działacz PPR, długoletni pracownik KC PPR, PZPR. / Nach langer schwerer Krankheit starb am 21. Februar 1980 im Alter von 51 Jahren unser bewährter Partei- und Gewerkschaftsfunktionär.; Am 16. März 1980 starb nach langer schwerer Krankheit im Alter von 61 Jahren unser Mitarbeiter und Genosse X.Y. Träger der Verdienstmedaille der DDR und anderer staatlicher Auszeichnungen. Mit ihm verlieren wir einen pflichtbewußten, stets einsatzbereiten und der Partei der Arbeiterklasse treu ergebenen Genossen. O nobilitującej zmarłego przynależności partyjnej świadczy też samo wspomniane już określenie *towarzysz / Genosse* niezwykle często pojawiające się w analizowanych nekrologach: *W dniu 9 marca 1980 roku zmarł w wieku 69 lat tow. X.Y. zasłużony działacz ruch robotniczego. / Plötzlich und unerwartet starb am 12. März 1980 im Alter von 42 Jahren unser verdienstvoller Ableitungsleiter, Genosse X.Y.**

Do wydarzeń z przeszłości, z którymi powiązanie pozytywnie wartościuje zmarłego, należy również udział w drugiej wojnie światowej, tzn. walka przeciw hitlerowskiemu Niemcom w wypadku Polaków oraz sprzeciwianie się faszystowskiemu Niemcom w wypadku Niemców: *W dniu 1 marca 1980 r. zmarł tow. X.Y. (...) kombatant II wojny światowej.; W dniu 17 marca 1980 r. zmarł nasz Kolega mgr X.Y. (...) Były żołnierz 2 Armii LWP. Uczestnik walk nad Nysą, pod Budziszynem i Dreznem, a także o wyzwolenie Pragi. / Plötzlich und unerwartet starb am 8. März 1980 im Alter von 72 Jahren unser lieber Bruder, Schwager und Onkel, der Partei- und Gewerkschaftsveteran, anerkannter Kämpfer gegen Faschismus und Krieg X.Y.; Nach einem kampferfüllten und arbeitsreichen Leben für den Sozialismus und die Stärkung der Deutschen Demokratischen Republik starb mein lieber Mann, unser Bruder und Onkel, der Kämpfer gegen den Faschismus und VdN⁶-Kamerad, Genosse X.Y.*

Potwierdzeniu i utrwaleniu przyjętych wartości służą licznie pojawiające się w polskich i niemieckich nekrologach najbardziej typowe wyrazy klucze nawiązujące do aktualnie obowiązującej ideologii przyjętej w PRL i NRD – *socjalizm / Sozialismus; socjalistyczny / sozialistisch; komunizm / Kommunismus; komunistyczny / kommunistisch; pokój / Frieden; przy-*

⁶ Skrót VdN oznacza *Verfolgter des Naziregimes*, czyli osobę uznaną za ofiarę nazistowskiego reżimu [por. Wolf 2000, 232].

jażń / Freundschaft; kolektyw / Kollektiv: W dniu 28 lutego 1980 roku, przeżywszy lat 77 zmarła tow. X.Y. (...) Aktywna działaczka Związku Młodzieży Komunistycznej, Komunistycznej Partii Polski, Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego oraz Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej.; W dniu 22 marca 1980 roku zmarła X.Y. uczestnik Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej.; Z najgłębszym żalem zawiadamiamy, że 2 marca 1980 r. zmarł Jarosław Iwaszkiewicz wielki pisarz i poeta, Budowniczy Polski Ludowej, współtwórca polskiego i światowego ruchu pokoju, wieloletni przewodniczący Polskiego Komitetu Obrońców Pokoju, wiceprzewodniczący OKP I Polskiego Społecznego Komitetu Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, uczestnik wielu kongresów i zgromadzeń pokojowych, honorowy przewodniczący Światowej Rady Pokoju, laureat międzynarodowej nagrody leninowskiej „Za utrwalanie pokoju między narodami” oraz złotego medalu im. Fryderyka Joliot-Curie i wielu innych polskich i zagranicznych odznaczeń i nagród. / Wir verlieren mit ihr eine der Partei treu ergebene Genossin, die als Kommunistin mit Einsatzbereitschaft und Hingabe ihre ganze Kraft in den Dienst der Arbeiterklasse stellte.; Unerwartet und unfaßbar für uns alle starb unsere Mitarbeiterin, Genossin X.Y. Aktivist der sozialistischen Arbeit im Alter von 34 Jahren. Wir verlieren mit ihr eine klassenbewußte, der Partei der Arbeiterklasse treu ergebene Genossin, die für die Sache der Arbeiterklasse, für Frieden und Sozialismus gelebt und gekämpft hat.; Wir verlieren mit ihm einen stets einsatzbereiten und verdienstvollen Genossen, der über 30 Jahre lang seine ganze Kraft für die Qualifizierung der Werktätigen eingesetzt hat. Sein Tod reißt eine empfindliche Lücke in unser Kollektiv.

2.5. Przymiotniki

Według Michała Głowińskiego [1990, 10] mnożenie przymiotników to najprostszy sposób bezpośredniego wprowadzania wskaźników wartości. Również D. Strasdas [1998, 385] stwierdza jednoznacznie, że nagromadzenie w tekście przymiotników należy do cech, na podstawie których najlepiej orzec można rytualność enerdowskiej informacji prasowej. Badaczka pisze: „Stosowanie przymiotników w informacji prasowej z czasów NRD [aprobuje, stopniuje i wartościuje] wydarzenia i sytuacje” [Strasdas 1998, 387; tłum. D.J.]. To samo odnosi się do peerelowskich i enerdowskich nekrologów.

Poniższe tabele 1. i 2. przedstawiają najpopularniejsze przymiotniki użyte do charakterystyki osób zmarłych.

Na uwagę zasługuje duża frekwencja wielu z nich, świadcząca o opisywanym już przez D. Strasdas [1998, 387] zjawisku „ciągle powracających przymiotników”. Należy również podkreślić, że nie są to przymiotniki przypadkowe, ale takie, które potwierdzają i umacniają wartości, którym hołdowano za czasów PRL i NRD: długoletnią służbę socjalistycznemu państwu i jego poszczególnym sektorom, a także klasie robotniczej

i współobywatelom, aktywność, ofiarność, uczciwość i szlachetność, por. cytaty z analizowanych nekrologów: *Odszedł od nas szlachetny człowiek, nieustrudzony rzecznik rozwoju przemysłu elektroenergetycznego, ofiarny działacz gospodarczy i społeczno-polityczny; Zmarły był wieloletnim, zasłużonym pracownikiem resortu przemysłu maszynowego; W zmarłym z żalem żegnamy długoletniego i zasłużonego towarzysza pracy / Am 8. Februar 1980 starb kurz nach Vollendung seines 65. Lebensjahres unser langjähriger verdienstvoller Mitarbeiter; Mit ihm verlieren wir einen erfahrenen, verdienstvollen Mitarbeiter, dessen ganzes Wirken unserem Betrieb und der Lederindustrie galt; Mit ihm verlieren wir einen vorbildlichen und unermüdlichen Kämpfer gegen den Faschismus.*

Tabela 1. Polskie przymiotniki wyrażające wartości

Przymiotnik	Frekwencja [%]
zasłużony	18
długoletni/wieloletni	18
szlachetny	10
aktywny	8
wrażliwy	6
ceniony	6
ofiarny	6
prawy	4

Tabela 2. Niemieckie przymiotniki wyrażające wartości

Przymiotnik	Frekwencja [%]
langjährig	33
treu	24
verdienstvoll	18
einsatzbereit	15
pflichtbewußt	13
vorbildlich	12
klassenbewußt	6
aufrecht	2

2.6. Pełne tytuły

Jako ostatni wyznacznik rytualności enerdowskich tekstów informacyjnych D. Strasdas wymienia podawanie pełnych tytułów mężów stanu służące wywołaniu respektu i uzyskaniu akceptacji wśród odbiorców, np.: *Erich Honecker, der Generalsekretär der SED und der Vorsitzende des Staatsrates der DDR* [por. Strasdas 1998, 387–389]. Tytuły takie, rzecz jasna, nie pojawiają się w prasowych nekrologach dotyczących w największym stopniu zwykłych śmiertelników, jednak taki sposób charakteryzowania osób przez następujący po imieniu i nazwisku (rzadziej przed) ciąg wielu rzeczowników wzbogaconych przydawkami (najczęściej dopełniaczowymi) dominuje w peerelowskich i enerdowskich tekstach w czarnej ramce. Nie jest to przypadek: o przejściu tu modelu syntaktycznego z języka rosyjskiego pisze – analizując język w NRD – Birgit Wolf-Bleiß.⁷

Modelowi temu odpowiadają charakterystyki osób zmarłych w polsko- oraz niemieckojęzycznych nekrologach, zarówno tych pisanych w sposób sztamkowy, jak i tych wykazujących choć odrobinę kreatywności:

- przykłady z TL: *tow. X.Y. członek Komitetu Dzielnicowego PZPR, przewodniczący Dzielnicowego Komitetu FJN, I sekretarz Terenowej Organizacji Partyjnej; Jarosław Iwazskiewicz, prezes Związku Literatów Polskich, poseł na Sejm PRL, wielki patriota i humanista, honorowy obywatel miasta Sandomierza, przyjaciel i piewca naszej ziemi; tow. X.Y. wicedyrektor Zespołu Kadr i Szkolenia Centralnego Związku Spółdzielni Rolniczych „Samopomoc Chłopska”, lektor Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, członek egzekutywy Komitetu Zakładowego PZPR w Centralnym Związku Spółdzielni Rolniczych, długoletni pracownik i działacz spółdzielczości rolniczej i mieszkaniowej;*
- przykłady z ND: *Nach schwerer Krankheit starb die hochverdiente Chefärztin unseres Krankenhauses Dr. med. X.Y. Verdienter Arzt des Volkes; Am 20. Februar 1980 starb kurz vor Vollendung seines 68. Lebensjahres unser Genosse und Kollege Oberlehrer X.Y. Träger der Theodor-Neubauer-Medaille in Bronze und der Pestalozzi-Medaille in Bronze und Silber sowie Aktivist der sozialistischen Arbeit; Plötzlich und unerwartet starb am 1. März im Alter von 50 Jahren unser verdienstvoller Sektorenleiter X.Y. Träger der Verdienstmedaille der DDR, Verdienter Aktivist und Träger weiterer staatlicher und gesellschaftlicher Auszeichnungen.*

⁷ <http://www.bpb.de/politik/grundfragen/sprache-und-politik/42769/ddr-sprache> [24.08.2015].

3. PODSUMOWANIE

O języku komunikacji politycznej w czasach PRL (to samo odnosi się jednak również do NRD) Irena Kamińska-Szmał [2009, 94–95] pisze:

Dominująca w owych czasach kultura polityczna podporządkowania i model komunikacji głównie jednokierunkowej, ściśle kontrolowanej przez rządzących, znalazły swoje odbicie w powstaniu jednolitego języka polityki, którym władza i media przemawiała do obywateli w celach propagandowych i agitacyjnych (...).

Okazuje się, że owo ujednoczenie języka dotyczy nie tylko tekstów *stricte* propagandowych o tematyce politycznej, ale również będących przedmiotem tej analizy nekrologów. Można w nich odnaleźć większość elementów świadczących o rytualnym ich charakterze, przy czym rytualność rozumie się tu za Michałem Głowińskim [1990, 8] jako „realizacj[e] założenia, że w pewnych sytuacjach można mówić tak i tylko tak”. Potwierdzeniu przyjętych wartości służą więc takie instrumenty jak: sama struktura nekrologu, stałe formuły, wyrazy klucze, odniesienia do historii i do współczesności, przymiotniki oraz pełne tytuły.

Zestawiając materiał polski i niemiecki pochodzący z bliźniaczych gazet „łączących proletariuszy wszystkich krajów”, należy odnotować przede wszystkim podobieństwa: obecność w nekrologach z TL i ND tych samych elementów mikrostrukturalnych, wypełnianie przyjętego schematu tymi samymi powtarzającymi się formułami, liczne odniesienia do antyfaszystowskiej komunistycznej przeszłości i socjalistycznej teraźniejszości przez stosowanie słów sztandarowych, obfite występowanie wartościujących przymiotników oraz rozbudowanych tytułów charakteryzujących zmarłych. Nie sposób jednak nie dostrzec kilku różnic. Nekrologi niemieckie – w przeciwieństwie do polskich – mają nie tylko charakter instytucjonalny, ale również prywatny. Jest to jedna z przyczyn ich większej wariantowości leksykalnej i frazeologicznej (widocznej chociażby w dość dużym wyborze formuł inicjalnych i finalnych).

Przywoływana wielokrotnie w tym artykule Doreen Strasdas [1998, 392] stwierdza, że analizowana przez nią informacja prasowa miała realizować linię partii i potwierdzać stabilność systemu socjalistycznego. Nie inaczej było z peerelowskimi i enerdowskimi nekrologami zaprzęgniętymi w służbę ideologii.

Bibliografia

- J. Bralczyk, 2001, *O języku polskiej propagandy politycznej lat siedemdziesiątych*, Warszawa.
- W. Dieckmann, 1969, *Sprache in der Politik. Einführung in die Pragmatik und Semantik der politischen Sprache*, Heidelberg.

- U. Fix, 1994, *Die Beherrschung der Kommunikation durch die Formel. Politisch gebrauchte rituelle Formeln im offiziellen Sprachgebrauch der „Vorwende“-Zeit in der DDR. Strukturen und Funktionen* [w:] B. Sandig (red.), *EUROPHRAS 92 Tendenzen der Phraseologieforschung*, Bochum, s. 139–153.
- U. Fix, 2013, *Entdifferenzierung und Ritualisierung von Textsorten im öffentlichen Sprachgebrauch der DDR – das Beispiel Presstexte* [w:] S. Benoist, L. Gautier, M.G. Gerrer (red.), *Politische Konzepte in der DDR. Zwischen Diskurs und Wirklichkeit*, Frankfurt am Main, s. 37–67.
- H. Glück (red.), 2010, *Metzler Lexikon Sprache*, Stuttgart, Weimar.
- M. Głowiński, 1990, *Nowomowa po polsku*, Warszawa.
- A. Haus, 2007, *Todesanzeigen in Ost- und Westdeutschland*, Frankfurt am Main.
- I. Kamińska-Szmaj, 2009, *Język w komunikacji politycznej w PRL i III RP* [w:] M. Hawrysz (red.), *Zielonogórskie Studia Językoznawcze 2006–2007*, Zielona Góra, s. 93–101.
- E. Kaptur, 2008, *Językowy kształt współczesnych nekrologów prasowych*, Poznań.
- J. Kolbuszewski, 1997, *Z głębokim żalem... O współczesnej nekrologii*, Wrocław.
- W. Pisarek, 2002, *Polskie słowa sztandarowe i ich publiczność*, Kraków.
- D. Strasdas, 1998, *Nachrichten und Ritualität. Eine Untersuchung anhand des „Parteiorgans“ Neues Deutschland* [w:] U. Fix (red.), *Ritualität in der Kommunikation der DDR*, Frankfurt am Main, s. 369–398.
- B. Wolf, 2000, *Sprache in der DDR. Ein Wörterbuch*, Berlin, New York.

Internet

<http://www.bpb.de/politik/grundfragen/sprache-und-politik/42769/ddr-sprache> [dostęp: 24.08.2015].

The obituary in the service of propaganda

Summary

On the basis of the material excerpted from two daily newspapers: *Trybuna Ludu* and *Neues Deutschland*, the author of this paper shows that obituaries can be also considered as texts in the service of PRL (Polish People's Republic) and GDR (East Germany). Obituaries performed – like all other press genres – the ritual function and thus, albeit in a less direct way than typical propaganda texts, served the socialist state and its ideology. The following means of rituality confirm and consolidate the adopted values: structure of the obituary, fixed formulas, keywords, references to the past and the present, adjectives, and full titles of the deceased. Qualitative and quantitative analyses are conducted.

Adj. Monika Czarnecka